

БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ УНІВЕРСІТЭТ

УДК 808.26 – 3(043.3) + 808.26 – 541.2(043.3) + 808.2 – 541.2(043.3)

ПАПЕЙКА Анато́ль Анато́льевич

***Лексічныя асацыятыўныя палі
ў беларускай і рускай мовах***

Спецыяльнасць 10.02.19

Агульнае мовазнаўства, сацыялінгвістыка, псіхалінгвістыка

АЎТАРЭФЕРАТ

дысертацыі на атрыманне вучонай ступені
кандыдата філалагічных навук

Мінск – 2000

Праца выканана ў Беларускам дзяржаўным універсітэце

Навуковыя кіраўнікі:

доктар філалагічных навук
прафесар А.Я.Супрун

доктар філалагічных навук
прафесар Б.Ю.Норман

Афіцыйныя апаненты:

доктар філалагічных навук
прафесар А.Я.Міхасевіч

кандыдат філалагічных навук
прафесар В.П.Красней

Апаніруючая арганізацыя:

Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.Куляшова

Абарона адбудзецца 29 снежня 2000г. у 14²⁰ гадзін на пасяджэнні
савета па абароне дысртацый Д.02.01.11 пры Беларускам дзяржаўным
універсітэце па адрасу: г. Мінск, вул. К.Маркса, д. 31, т.226-55-41

З дысртацыяй можна азнаёміцца ў бібліятэцы Беларускага
дзяржаўнага ўніверсітэта

Аўтарэферат разасланы 29 лістапада 2000 г

Вучоны сакратар савета Д.02.01.11
па абароне дысртацый
доктар філалагічных навук
прафесар

І.С.Роўда

І.С.Роўда

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА ПРАЦЫ

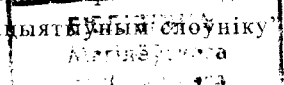
Псіхалінгвістычны падыход у даследаванні семантыкі (слова) за апошнія дзесяцігоддзі набыў значную папулярнасць; рэферываная дысертацыя прысвечана параўнальнаму даследаванню лексічных асацыятыўных палёў шэрагу слоў у беларускай і рускай мовах. У аснову працы пакладзены псіхалінгвістычны эксперымент на свабоднае асацыяванне з носьбітамі беларускай і рускай моў (апрапоўваліся адказы на 200 слоў-стимулаў для 500 інфармантаў у межах кожнай з названых моў), праведзены аўтарам ў лютым – красавіку 1998 года на базе вучэбнага гарарыяла Магілёва і Мінска, і створаны па яго выніках “Беларуска-рускі асацыятыўны слоўнік”.

Актуальнасць тэмы дысертацыі. Актуальнасць тэмы даследавання вынікае з неабходнасці праяснення складанай сітуацыі беларуска-рускага білінгвізму на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь. Слова як адзінка мовы мае неадназначны, супярэчлівы характар; месца кожнага канкрэтнага слова ў лексічнай сістэме, яго семантыка і функцыі падчас маўлення вызначаюцца не толькі ўзаемаадносінамі паміж лексічнымі адзінкамі ў межах аднаго лексікону, але і ўзаемадзеяннем з вербальным матэрыялам іншых моўных сістэм, перш за ўсё тых, якія, акрамя адной асноўнай, з’яўляюцца для носьбітаў значымі з пункту гледжання ажыццяўлення камунікатыўных актаў. Адзначым, што моўная сітуацыя не з’яўляецца статычнай, яна характарызуецца зменамі ў плане часу, і гэта таксама гаворыць пра актуальнасць працы, падрыхтаванай аўтарам на сучасным моўным матэрыяле.

Сувязь працы з буйнымі навуковымі праграмамі, тэмамі. Праца выконвалася ў рамках тэмы кафедры тэарэтычнага і славянскага мовазнаўства Белдзяржуніверсітэта “Моўныя адзінкі і арганізацыя тэксту ў беларускай і іншых славянскіх мовах”. Тэма распрацоўваецца калектывам кафедры тэарэтычнага і славянскага мовазнаўства Белдзяржуніверсітэта з 1996 па 2000 г. Дзяржаўны рэгістрацыйны нумар 19962103; шыфр 12.21.51.

Мэта і задачы даследавання. Асноўная мэта дадзенай працы заключана ў высвятленні і фіксацыі ўстойлівай асацыятыўнай нормы беларускай і рускай моў пры адлюстраванні ў ёй міжмоўнай спецыфікі слоў, выкарыстаных у якасці стимулаў. Для дасягнення названай мэты неабходна было вырашыць шэраг задач:

1) выбар і ўпарадкаванне зыходнага спіса стимулаў, складанне анкет і правядзенне апытання інфармантаў, падлік атрыманых даных і абагульненне іх у новым “Беларуска-рускім асацыятыўным слоўніку”;

2) разгляд метадых даследавання семантыкі (слова) і адбор з іх карысных для адлюстравання надбасцтва і адметных уласцівасцей прызначаных для супастаўлення моў;

3) практычны аналіз матэрыялаў “Беларуска-рускага асацыятыўнага слоўніка”, тлумачэнне і абагульненне атрыманых даных.

Аб’ект і прадмет даследавання. Аб’ект праведзенага даследавання – лексіка беларускай і рускай моў (на прыкладзе некаторых яе фрагментаў). Прадметам даследавання з’яўляюцца асаблівасці яе сістэмнай арганізацыі ў свядомасці носьбітаў азначаных моў. У сваім пошуку мы выходзілі з таго, што: 1) беларуская і руская мовы, нягледзячы на блізкароднасныя генетычныя адносіны і пэўнае надбасцтва розных узроўняў арганізацыі моўных структур, маюць своеасаблівыя рысы сістэмнай пабудовы і функцыянавання; 2) гэта адметнае ў сістэмнай арганізацыі лексікі здольна праяўляцца падчас эксперыменту на свабоднае асацыяраванне.

Метадалогія і метады праведзенага даследавання. З пункту гледжання метадалогіі асаблівую каштоўнасць для праведзенага дысертацыйнага даследавання мае псіхалінгвістычная метадыка свабоднага асацыятыўнага эксперыменту. Акрамя гэтага, выкарыстоўваюцца статыстычны метады (падлік частаты вербальных рэакцый у асацыятыўным полі стымулу), метады кампанентнага (вылучэнне найменшых элементаў лексічнага значэння) і параўнальнага (супастаўленне даных па фрагментах лексікі беларускай і рускай моў, адлюстраваных у нашым слоўніку) аналізу.

Навуковая навізна і значнасць атрыманых вынікаў. Навізна, навуковая значнасць працы заключаюцца: па-першае, у атрыманні даных па нормах асацыяравання для носьбітаў беларускай і рускай моў на сучасным этапе развіцця моўнай сітуацыі на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь; па-другое, у высвятленні адрозненняў норм рэагавання разнамоўных інфармантаў і семантыкі лексічных адзінак дзвюх моўных сістэм (беларускай і рускай) пры міжмоўным супастаўленні; па-трэцяе, у пашырэнні магчымасцей псіхалінгвістычнага даследавання семантыкі за кошт увядзення ў выходныя спісы стымулаў шэрагу новых для падобных эксперыментаў слоў.

Практычная значнасць атрыманых вынікаў.

Першае. Як праца, у аснову якой пакладзена непасрэднае ўзаемадзеянне з носьбітамі беларускай і рускай моў, дадзенае даследаванне можа рэальна дапамагчы ў праясненні складанай сітуацыі беларуска-рускага білінгвізму на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь; сабраны ў “Беларуска-рускім асацыятыўным слоўніку” матэрыял з высокай ступенню

дакладнасці адлюстроўвае яе стан на канец XX стагоддзя і дае магчымасць пошуку сучасных адказаў на цэлы шэраг пытанняў лінгвапедагагічнага і лінгва-культурнага характару.

Другое. Асацыятыўны слоўнік – добры індикатар дынамічных змен семантыкі (слова); параўнанне даных розных гадоў дазваляе высветліць змены ў пабудове паняццйнага поля, як тыя, якія ўжо адбыліся, так і з магчымасцю рэтраспектныі ці прагнозу. У сувязі са сказаным робіцца мэтазгодным неаднаразовае (рэгулярнае) правядзенне падобных эксперыментаў для атрымання даных, якія належаць да розных часавых зрэзаў.

Трэцяе. Асацыятыўны слоўнік можа дапамагчы пры складанні слоўнікаў іншых тыпаў: перакладных, тлумачальных, фразеалагічных, – тым самым выконваючы важную ролю ў дынаміцы існавання моўнай нормы і ажыццяўляючы “адваротную сувязь” з носьбітамі беларускай і рускай моў на тэрыторыі РБ. Даследуючы стан лексічнай сістэмы, асацыятыўны слоўнік дазваляе вызначыць накірунак жывых працэсаў, якія належаць як да сферы лексікалогіі, так і да іншых галін навукі пра мову (граматыка, фанетыка і інш.).

Чацвёртае. У якасці адлюстравання ступені замацаванасці пэўных значэнняў за тым ці іншым словам асацыятыўны слоўнік, асабліва двух- і шматмоўны, здольны дапамагчы ў вырашэнні шматлікіх пытанняў, якія датычацца практыкі перакладу (ці ідзе размова пра пераклад літаратурных твораў, ці маецца на ўвазе авалодванне другой мовай на базе роднай падчас навучання).

Пятае. Як матэрыял, які абагульняе ў некаторай ступені ўяўленні носьбітаў мовы пра многія экстралінгвістычныя рэаліі, асацыятыўны слоўнік з’яўляецца асновай для вызначэння факта паталогіі ва ўмовах клінічнай псіхадыягностыкі і зыходным пунктам для практычнай псіхатэрапіі; магчыма выкарыстанне атрыманых намі даных і ў галіне крыміналістыкі.

Асноўныя палажэнні, якія выносяцца на абарону.

1. Вызначаныя пры міжмоўным супастаўленні разыходжанні ў беларуска-рускім асацыіраванні рэдка выклікаюцца адной прычынай лінгвістычнага ці экстралінгвістычнага характару, і для тлумачэння асаблівасцей асацыіравання мэтазгодна разглядаць некалькі прычын у сукупнасці; пры гэтым даныя, атрыманыя з дапамогай практычнага выкарыстання розных метадаў даследавання семантыкі, характарызуюцца пэўнай суаднесенасцю.

2. Для беларуска-рускіх білінгваў нават блізкія ці тоесныя міжмоўныя эквіваленты з’яўляюцца адносна самастойнымі словамі

(кожнае – у сваім уласным лексічным асяроддзі), а не толькі “перакладамі” з адной мовы на другую.

3. Займеннікі (прынамсі, некаторыя), нягледзячы на сваю прыналежнасць да лексіка-граматычнага класа з абагульненай функцыяй “сродкі ўказвання”, характарызуюцца наяўнасцю ўстойлівага намяцінага ядра, якое паддасца вызначэнню падчас псіхалінгвістычнага эксперыменту на свабоднае асацыяраванне.

4. Даныя, абагульненыя ў “Беларуска-рускім асацыятыўным слоўніку,” у поўнай ступені пацвярджаюць дынамічны характар лексічнай сістэмы пры іх супастаўленні з данымі падобных напярэдніх эксперыментаў нават у адносна невялікіх (20–25 гадоў) часавых рамках; пры гэтым для істотных змен асобных частак сістэмы лексікі ў свядомасці білінгваў у выпадку міжмоўнага параўнання могуць быць патрэбныя адрэзкі часу неаднолькавай працягласці.

5. Праведзены кантрастыўны асацыятыўны эксперымент праз выяўленне міжмоўных асаблівасцей асацыяравання дае падставу весці размову пра пэўныя адрозненні паміж носьбітамі беларускай мовы з аднаго боку і, з другога, носьбітамі рускай мовы на ўзроўні менталітэту.

Асабісты ўклад суіскальніка. Асноўныя вынікі даследавання і распрацаваныя ў дысертацыі палажэнні атрыманы падчас самастойнай працы. Усе вынікі даследавання падрыхтоўваліся да друку індывідуальна.

Апрабаваныя вынікі ў дысертацыі. Асноўныя вынікі дысертацыі прайшлі апрабаванне на наступных навуковых канферэнцыях:

1) IV Міжнародная (устаноўчая) канферэнцыя “Современные проблемы лексикографии” (Гродна, чэрвень 1998);

2) Міжнародная навуковая канферэнцыя “Мова – Літаратура – Культура” (Мінск, верасень 1998);

3) Міжнародная навуковая канферэнцыя “Валентностная грамматика в структурном и коммуникативном аспектах и ее выразительные возможности в языке и речи” (Магілёў, кастрычнік 1998);

4) Міжнародная навуковая канферэнцыя маладых вучоных “Актуальные проблемы исследования языка и речи” (Мінск, лістапад 1998);

5) III Міжнародная навуковая канферэнцыя “Язык и социум” (Мінск, снежань 1998).

Апублікаванасць вынікаў. Па тэме дысертацыі выйшла 6 друкаваных прац (3 – артыкулы і 3 – матэрыялы канферэнцый); ёсць матэрыялы, якія знаходзяцца ў друку. Агульная колькасць старонак

апублікаваных матэрыялаў складае 20.

Структура і аб'ём дысертациі.

Структура працы: 1) уступ; 2) агульная характарыстыка; 3) асноўная частка; 4) заключэнне; 5) бібліяграфія; 6) дадатак (том II).

Поўны аб'ём дысертациі (разам з дадаткам) складае 324 старонкі. У дадатку змяшчаецца “Беларуска-рускі асацыятыўны слоўнік” (192 старонкі), а таксама табліцы са спісамі стымулаў і данымі па ляс-тарковым рэагаванні інфармантаў у беларускай і рускай частках эксперыменту (8 старонак).

АСНОЎНЫ ЗМЕСТ ПРАЦЫ

Асноўная частка складаецца з наступных раздзелаў:

Глава I. “Лексічная сістэмнасць і псіхалінгвістычныя метады яе вывучэння”.

§1. “Лексіка як моўная сістэма. Агульная характарыстыка метадаў даследавання лексікі”. У параграфе даецца агульная характарыстыка лексікі як моўнай сістэмы, прыводзяцца асноўныя падыходы да яе аналізу (кампанентны аналіз, тэматычнае вывучэнне, дыстрыбутыўны і статыстычны аналіз, параўнальна-тыпалагічны аналіз, гістарычнае даследаванне, псіхалінгвістычны падыход); найбольшая ўвага засяроджваецца на псіхалінгвістычных метадах вывучэння семантыкі (слова).

§2. “Асацыятыўная лексікаграфія: з гісторыі развіцця. Прызначэнне і практычная каштоўнасць асацыятыўных слоўнікаў (і “Беларуска-рускага асацыятыўнага слоўніка ў прыватнасці)”. Прасочана гісторыя існавання псіхалінгвістыкі як навукі і развіццё тэорыі і практыкі складання асацыятыўных слоўнікаў; адзначана практычная каштоўнасць дасягненняў асацыятыўнай лексікаграфіі, аднамоўнай і, асабліва, двух- і шматмоўнай.

§3. “Складанне беларуска-рускага асацыятыўнага слоўніка. Адбор лексікі і правядзенне эксперыменту на свабоднае асацыіраванне”. Падрабязна разглядаюцца ўсе этапы правядзення нашага эксперыменту, пачынаючы з распрацоўкі анкет і ўласна асацыятыўнага апытання да падліку даных і абагульнення іх у выніковым слоўніку асацыяцый.

Глава II. “Праблемы лексічнай тыпалогіі беларускай і рускай моў”.

§1. “Некаторыя агульныя праблемы славянскай тыпалогіі”. Вылучаюцца некалькі магчымых падыходаў да стварэння тыпалогіі лексіконаў, аналізуюцца пытанні, якія ўзнікаюць падчас супастаўлення лексіконаў па розных параметрах (колькасная характарыстыка аб'ёму лексікону, наяўнасць у лексіконе розных семантыка-тэматычных сфер

лексікі, статыстычная структура лексікону, функцыянальна-граматычнае размеркаванне слоў па часцінах мовы, марфемна-словаўтваральная характарыстыка лексікону, семантычная структура лексікі, стылістычная стратыфікацыя лексікі, здольнасць лексічных адзінак утвараць пэўныя спалучэнні, знешняя структура слова, асацыятыўная характарыстыка лексікі).

§2. “Фрагмент тыпалагічнага апісання беларускай і рускай моў”. Праводзіцца супастаўленне лексікі беларускай і рускай моў па некаторых вызначаных у першым параграфі гэтай главы параметрах, ілюструюцца падобныя і своеасаблівыя моманты арганізацыі моўных сістэм (беларускай і рускай).

Глава III. “Аналіз асацыятыўных сувязей у свядомасці носьбітаў моў”.

§1. “Люстарковае асацыіраванне ў “Беларуска-рускім асацыятыўным слоўніку”. Падрабязна разглядаюцца і аналізуюцца выпадкі люстарковага асацыіравання (у тым ліку безэквівалентнага пры міжмоўным супастаўленні) паміж стымуламі ўсіх семантычных груп, рэмінісцэнтныя і іншыя асацыяцыі; асноўны акцэнт зроблены на адметных, своеасаблівых рысах пабудовы лексічных асацыятыўных палёў у межах розных моўных сістэм.

§2. “Адлюстраванне асацыятыўных сувязей стымулаў семантычнай групы “чалавек, асоба”. У параграфі аналізуюцца асаблівасці арганізацыі лексічных асацыятыўных палёў стымулаў акрэсленай семантычнай групы.

§3. “Адлюстраванне асацыятыўных сувязей стымулаў семантычнай групы “пачуцці, стан чалавека”. Разгляд асаблівасцей захавання лексічнага матэрыялу ў свядомасці носьбітаў беларускай і рускай моў на матэрыяле асацыяцый беларускамоўных і рускамоўных інфармантаў на азначаную групу стымулаў.

§4. “Адлюстраванне асацыятыўных сувязей стымулаў-дзеясловаў”. Аналіз даных, атрыманых падчас анкетавання на стымулы-дзеясловы ў межах абедзвюх частак (беларускай і рускай) нашага эксперыменту.

Пасля кожнай главы ў кароткай форме фармулююцца найбольш значныя высновы, зробленыя на падставе аналізу разгледжанага ў адпаведным раздзеле матэрыялу.

Асноўныя вынікі дысертацыі:

1. Для беларуска-рускіх білінгваў нават блізкія ці тоесныя міжмоўныя эквіваленты з’яўляюцца адносна самастойнымі словамі

(кожнае – у сваім уласным лексічным асяроддзі), а не толькі “перакладамі” з адной мовы на другую. Пра гэта сведчаць, напрыклад:

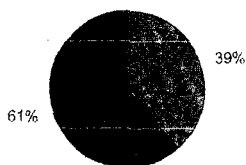
•) рэмінісцэнтныя і люстарковыя асацыяцыі:

ЗОРКА: 105 – Венера; 99 – неба (7 – на небе, 5 – у небе); 31 – ясная; 29 – ноч; 23 – яркая (1 – яркі); 13 – свяціць (5 – свеціць); 12 – месяц; 11 – луна, мара (1 – мары); 9 – блішчыць (3 – блішчэць); 8 – чырвоная; 7 – далёкая; 6 – планета, прыгожая; 5 – гарыць (1 – гарэць), космас;

ЗВЕЗДА: 66 – небо (4 – в небе, 1 – на небе); 62 – яркая (2 – яркі); 36 – сонце (4 – по имени Солнце); 25 – ночь; 19 – планета; 17 – далеко; 16 – космос; 12 – далёкая (1 – далека), свет, счастье (4 – счастья, 1 – пленительного счастья); 11 – упала; 9 – красная (3 – красный), светит (3 – светить); 7 – горит (1 – гори, гори), мечта; 6 – Полярная; 5 – луна.

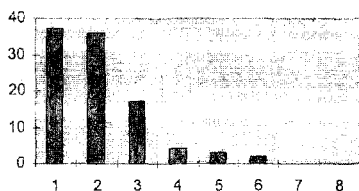
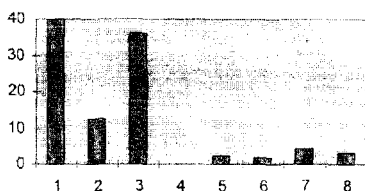
[На стымул *зорка* самай частай рэакцыяй (105 адказаў) з’явілася слова *Венера*, якое сярод устойлівых асацыяцый рускамоўных інфармантаў наогул не сустралася; у той жа час трэцяя па частаце руская асацыяцыя *солнце* (у тым ліку некалькі адказаў *по имени Солнце*) не сустракаецца сярод адказаў у беларускай частцы эксперыменту; як вынік – існаванне ў межах рускай часткі эксперыменту пары ўзаемных асацыяцый *зезда – солнце* (36 – 34): пра рэмінісцэнтны характар названых асацыяцый ў гэтым выпадку дазваляе гаварыць існаванне вядомых твораў літаратуры і песеннага мастацтва: пакладзенага на музыку верша Максіма Багдановіча “Зорка Венера” і песні былога лідэра рок-групы “Кіно” Віктара Цоя “Звезда по имени Солнце” з аднайменнага альбому групы. Пры гэтым значная частка рэмінісцэнтных асацыяцый нібыта “надыхтоўваецца” мовай як часткай сацыяльна-культурнага асяроддзя, і крыніцамі для “цытавання” падчас асацыявання могуць з’яўляцца самыя розныя сферы функцыянавання мовы і культурнага жыцця яе носьбітаў: літаратура, вусная народная творчасць, радыё, тэлебачанне, перыядычны друк і г.д.: *родны – кут* (бел., 77 адказаў; пакладзены на музыку верш Я.Купалы “Родны кут”), *сэрца – на далоні* (бел., 15 адказаў; раман І.Шамякіна “Сэрца на далоні”), *багаты – пан* (бел., 8 адказаў; народныя казкі), *мальчик – с пальчик* (руск., 73 адказы; народныя і літаратурныя казкі), *голубой – вагон* (руск., 16 адказаў; песня з мультыплікацыйнага фільма аб прыгодах Чабурашкі і кракадзіла Гены), *дно – Горький* (руск., 5 адказаў; аўтарам п’есы “На дне” з’яўляецца пісьменнік М.Горькі), *улица – Сезам* (руск., 14 адказаў; назва перадачы на канале Расійскага тэлебачання), *чистота – тайд* (руск., 19 адказаў; нагадаем, што рэклама гэтага пральнага парашку ідзе па тэлебачанні менавіта на рускай мове), *частный – детектив* (руск., 40 адказаў; у гэтым выпадку маецца на ўвазе назва газеты)];

•) падлік велічыні неэквівалентнасці асацыятыўных палёў {для падліку ўсю сукупнасць устойлівых адказаў прымаем за 100% і ад гэтай велічыні аднімаем паслядоўна ўдзельную вагу эквівалентных устойлівых асацыяцый на стымул, выражаную ў працэнтах. У тым выпадку, калі ўдзельная вага эквівалентных рэакцый у межах дзвюх моўных сістэм пры супастаўленні мае рознае значэнне, пад ўвагу прымаецца найменшы лік. Атрыманыя ў выніку паслядоўнага аднімання лічбы і з'яўляюцца працэнтным выразам “неэквівалентнасці” асацыятыўных палёў нары стымулаў; на змешчаных ніжэй дыяграмах больш светлы сектар абазначае сукупнасць адказаў-супадзенняў ва ўстойлівым асацыяванні на стымулы, а больш зацменены выражае неэквівалентнае ўстойлівае рэагаванне на гэтыя ж стымулы}:

ДУМКА – МЫСЛЬЛЮБОЎ – ЛЮБОВЬ

•) лексіка-граматычная прыналежнасць рэакцый да пэўнай частцы мовы, а таксама тыпалагічнае размежаванне асацыяцый на эквівалентныя пры міжмоўным супастаўленні стымулы: так, сярэдняя колькасць рэакцый-дзеясловаў на стымулы-дзеясловы ў беларускай частцы праведзенага намі эксперыменту меншая за адпаведны паказчык рускай часткі прыкладна ў 2 разы; у той жа час рэакцыі-прыметнікі на стымулы-назоўнікі сустракаліся часцей у беларускай частцы эксперыменту, што, мусіць, сведчыць пра адносна большую накіраванасць беларускамоўных інфармантаў на сінтагматычнае асацыяванне ў параўнанні з рускамоўнымі (параўн.: напрамак рэагавання “якасць, уласцівасць” у структуры асацыятыўных палёў стымулаў *душа* (бел.) – *душа* (руск.) складае адпаведна каля 42 і 29 працэнтаў, для стымулаў *лёс* (бел.) – *судьба* (руск.) гэты ж напрамак займае адпаведна 36 і 13 працэнтаў).

•) колькасны і якасны склад спектраў лексічных асацыяцый на стымулы розных семантычных груп (у якасці прыкладу возьмем пару стымулаў *лёс* – *судьба*; нумары напрамкаў рэагавання на дыяграмах абазначаюць: 1 – жыццё; 2 – якасць, уласцівасць; 3 – прыналежнасць; 4 – лес; 5 – іншыя асобы; 6 – час; 7 – месца; 8 – наяўнасць/адсутнасць):

лѣс (бел.)судьба (руск.)

Акрамя статычнага аспекту, абагульненыя ў змешчаным у дадатку “Беларуска-рускім асацыятыўным слоўніку” даныя пры іх супастаўленні з данымі падобных папярэдніх эксперыментаў закранаюць дынамічны план існавання лексічнай сістэмы і дэманструюць здольнасць лексікону да даволі істотных змен нават у адносна невялікіх (20–25 гадоў) часавых рамках. Так, параўноўваючы рэагаванне інфармантаў на стымул *грамадзянін*, адлюстраванае нашым слоўнікам, з матэрыяламі “Асацыятыўнага слоўніка беларускай мовы” А.І.Цітовай, мы адразу заўважаем у апошнім высокую частотнасць рэакцыі СССР – прыблізна 30% усёй сукупнасці атрыманых адказаў – і адсутнасць гэтай асацыяцыі сярод устойлівых у беларускай частцы нашага эксперыменту. Няма сярод атрыманых намі адказаў ні ў беларускай, ні ў рускай частцы слоўніка і рэакцыі *савецкі* (каля 5% у слоўніку А.І.Цітовай), тое ж датычыцца і адказу БССР (больш за паўтара працэнты). Відавочна, гэта тлумачыцца зменамі ў дзяржаўным жыцці нашай краіны: абазначаныя словамі СССР і *савецкі* рэаліі фактычна страцілі сваю актуальнасць на тэрыторыі сучаснай Беларусі. Рэакцыі *чалавек*, *краіна*, *наш парт*, *рэспубліка* ў нашым эксперыменце прысутнічаюць у абедзвюх частках (у рускай адпаведна – *человек*, *страна*, *наш порт*, *республика*), але іх удзельная вага перабольшвае частотнасць адпаведных адказаў у “Асацыятыўным слоўніку беларускай мовы”: для слова *чалавек* – прыблізна ў два разы, для слова *рэспубліка* – прыблізна ў восем разоў [1;2].

2. Моўныя адзінкі, якія захоўваюцца ў свядомасці носьбіта мовы як сістэма са сваёй спецыфічнай складанай арганізацыяй, пры сваім упарадкаванні ў “сховішчы моўных адзінак” аб’ядноўваюцца не толькі па прынцыпе сэнсавай звязанасці, але і з улікам граматычных характарыстык слова (род і лік для назоўнікаў, трыванне для дзеясловаў і іншых). Так, граматычная падпарадкаванасць вялікай колькасці рэакцый на стымул праяўляецца не толькі ў тым, што ў якасці рэакцый прыводзяцца словы тых часцін мовы, якія здольны ўступаць са стыму-

лам у адносіны падпарадкавання, але і ў тым, што вербальная рэакцыя падаецца ў форме, адпаведнай форме слова-стимулу:

адзіночны лік, жаночы род:

ВУЛИЦА: 69 – шырокая (1 – шырокі); 58 – дом (29 – дамы); 42 – машыны (16 – машына); 39 – дарога (1 – дарогі); 21 – доўгая (1 – доўгі); 15 – вузкая (2 – вузкі); 14 – горад, дрэвы (3 – дрэва), людзі; 9 – вялікая, мая, зялёная (1 – зялёны); 7 – длінная, ісці, чыстая; 6 – асфальт, праспект; 5 – двор, Касманаўтаў (1 – касманаўты), Ленінская, прамая, прыгожая;

УЛИЦА: 75 – дома (34 – дом, 1 – ряд домов); 46 – дорога (1 – дороги); 29 – машины (5 – машина); 20 – широкая; 17 – город (1 – в городе); 14 – Сезам; 13 – большая, движение; 12 – грязь; 11 – длинная, фонарь (2 – фонари); 10 – светофор; 9 – переулок; 7 – асфальт, двор, проспект, тротуар; 6 – деревья (1 – дерево), друзья (2 – друг), люди, моя, узкая; 5 – грязная, детство (2 – детства);

адзіночны лік, ніякі род:

МОРА: 55 – вада (2 – вады); 46 – Чорнае; 35 – сіняе (4 – сіні); 23 – карабель (11 – карабль, 1 – караблі); 22 – глыбокае (2 – глыбокі); 21 – хвалі (5 – хваля); 19 – сонца; 14 – рыба (3 – рыбы); 13 – вялікае (3 – вялікі); 12 – соль; 10 – блакітнае (1 – блакітны); 9 – салёнае (1 – салёны); 8 – акіян, пляж; 7 – па калена, плаваць, пясок; 6 – бясконцасць, лета, чайка (2 – чайкі), шырокае; 5 – адпачынак, бераг, блакіт;

МОРЕ: 63 – вода (2 – воды); 39 – Чёрное; 35 – синее (4 – синий); 32 – волны (6 – волна); 27 – по колено (2 – колесо); 19 – соль; 17 – солёное (1 – солёный); 16 – корабль (1 – корабли), рыба (4 – рыбы); 14 – глубокое (2 – глубокий); 13 – океан; 12 – отдых; 9 – голубое; 7 – большое (1 – большой), солнце; 5 – любви (1 – любовь), песок, пляж;

множны лік:

ГРОШЫ: 45 – кішэні (2 – у кішэні); 43 – багацце; 39 – кашалёк; 32 – многа; 26 – папера (3 – паперкі, 1 – паперы); 19 – шмат; 17 – даляры (4 – доллары, 1 – доллар, 1 – даляр); 15 – мала; 14 – вялікія; 13 – лічыць; 12 – магазін; 10 – бізнес, няма; 8 – манеты (3 – манета); 6 – золата, шчасце; 5 – мае, улада;

ДЕНЬГИ: 43 – бумага; 36 – власть, доллары (14 – доллар); 26 – много; 24 – большие; 18 – бизнес, кошелёк; 17 – богатство; 13 – золото; 12 – всё; 10 – работа; 8 – жизнь, карман (1 – карманы), мало; 7 – баксы, время, грязные, счастье, хорошо; 6 – банк; 5 – зелёные (1 – зелёное), машина.

Са сказанага вышэй лагічна вынікае, што падчас працэсу асацыіра-

вання магчымы і адваротны працэс, гэта значыць – форма стымул-прыметніка ў пэўнай ступені абумоўлівае выбар інфармантам таго ці іншага назоўніка ў якасці рэакцыі, і пры аднолькавай ступені сэнсавай сувязі стымулу і рэакцый-варыянтаў ў свядомасці носьбіта мовы першачарговую рэалізацыю атрымаюць тыя рэакцыі-назоўнікі, чыя прыналежнасць да катэгорыі роду супадае з родавай формай стымулу. Таму і правамерна дапушчэнне адносна аб'яднання моўных адзінак у свядомасці носьбіта мовы не толькі па прынцыпе сэнсавай звязанасці, але і з улікам граматычных характарыстык слова.

У святле сказанага вышэй робяцца зразумелымі і некаторыя, падчас даволі значныя, колькасныя разыходжанні ў рэагаванні эквівалентнымі пры міжмоўным супастаўленні рэакцыямі на адпаведныя стымулы. Так, на стымулы *кислы* і *кислый* у межах абедзвюх моўных сістэм былі сярод іншых атрыманы адказы *яблык* і *лімон* (адпаведна *яблоко* и *лимон* у рускай частцы эксперыменту), але пры адносна падобнай частотнасці рэакцый *лімон* (бел., 100 адказаў) і *лімон* (руск., 110 адказаў) рэакцыі *яблык* і *яблоко* (адпаведна 119 і 19 адказаў) па колькасным паказчыку адрозніваюцца больш значна. Мусіць, апошняе ў пэўнай ступені абумоўлена адрозненнем характарыстык стымулаў *яблык* і *яблоко* ў дачыненні да катэгорыі роду: бел. *яблык* належыць да назоўнікаў мужчынскага роду, а руск. *яблоко* – да назоўнікаў ніякага роду, і таму граматычна “больш падобны да стымулу” варыянт рэагавання, як вынік, пры аднолькавых альтэрнатыўных магчымасцях прыводзіўся часцей.

Праведзены намі кантрастыўны асацыятыўны эксперымент праз выяўленне міжмоўных асаблівасцей асацыіравання дае падставу весці размову пра пэўныя адрозненні паміж носьбітамі беларускай мовы з аднаго боку і, з другога, носьбітамі рускай мовы на ўзроўні менталітэту. Так, у адносінах пары стымулаў *ляцець* – *лететь* пры значным міжмоўным падабенстве асацыіравання назіраецца цікавае адрозненне: у адказах рускамоўных інфармантаў удзельная вага рэакцыі *самолет* у параўнанні з удзельнай вагою рэакцыі *птица* больш прыкладна на 6,5%; у той жа час, беларускамоўныя інфарманты давалі асацыяцыю *самалёт* сярод іншых прыкладна на 7% радзей за асацыяцыю *пташка*. Калі суаднесці гэтыя даныя з тыпам цывілізацыі і пэўнымі рысамі менталітэту, мы можам выказаць меркаванне, што свядомасць носьбітаў беларускай мовы ў некаторай ступені больш звязана з прыродай, навакольным асяроддзем, чым свядомасць носьбітаў мовы рускай, а менталітэт апошніх параўнальна больш вызначаны тэхнічна-індустрыяльным бокам цывілізацыі. На карысць

гэтага гавораць і факты ў рэагаванні на іншыя стымулы (у прыведзеных далей парах слоў першае з'яўляецца стымулам, а другое – рэакцыяй; у дужках абазначаецца колькасць такіх адказаў на пэўны стымул) – параўн.: бел. *зялёны* – *ліст* (92) і руск. *зеленый* – *лист* (54), бел. *зялёны* – *святлафор* (7) і руск. *зеленый* – *светофор* (28); бел. *капуста* – *грошы* (14) і руск. *капуста* – *деньги* (43); бел. *масла* – *карова* (13) і руск. *масло* – *корова* (3); бел. *памяць* – *камп'ютар* (2) і руск. *память* – *компьютер* (27); бел. *ствол* – *дрэва* (236) і руск. *ствол* – *дерево* (166), бел. *ствол* – *ружжо* (79) і руск. *ствол* – *ружьё* (162); бел. *чырвоны* – *святлафор* (5) і руск. *красный* – *светофор* (39); бел. *шып* – *кода* (18) і руск. *шип* – *колесо* (54) і інш. Вядома, далёка не ўсе міжмоўныя адрозненні асацыявання ў праведзеным намі эксперыменце можна тлумачыць уласна непадабенствам двух менталітэтаў, але бяспрэчна і тое, што “свядомасць нацыі” не можа не ўплываць на працэс маўлення, на выбар лексічных адзінак падчас стварэння тэкстаў на пэўнай мове і, як вынік, – на рэагаванне інфармантаў. Таму асацыятыўныя слоўнікі і можна разглядаць як крыніцу звестак пра “моўны менталітэт” (у нашым выпадку – беларускі і рускі), а пры іх [слоўнікаў] шматмоўнай прыродзе – і як матэрыял для высвятлення адрозненняў менталітэтаў носьбітаў розных моў.

У той жа час адрозненні ў рэагаванні, нават істотныя, не парушаюць сэнсавага адзінства (падабенства) значнай часткі эквівалентных слоў-стымулаў у розных мовах; напрыклад, мы бачым, што чатыры найбольш частыя рэакцыі на стымулы *грамадзянін* і *гражданин*, сумарная колькасць якіх у межах кожнай з моў набліжаецца да паловы ўсіх адказаў, маюць толькі нязначныя несупадзенні частотнасці:

грамадзянін: чалавек – 105; рэспубліка – 44; дзяржава, краіна – 40;

гражданин: человек – 109; страна – 51; республика – 40; государство – 36 [1:6].

3. Займеннікі (прынамсі, некаторыя), нягледзячы на сваю прыналежнасць да лексіка-граматычнага класа з абагульненай функцыяй “сродкі ўказання”, характарызуюцца наяўнасцю ўстойлівага паняццёвага ядра, якое паддаецца вызначэнню падчас псіхалінгвістычнага эксперыменту на свабоднае асацыяванне [асноўныя напрамкі рэагавання: “асобны чалавек”, “група (аб’яднанне)”, “адносіны паміж людзьмі”, “сацыяльная роля”]; так, асабовыя займеннікі я і мы суадносяцца інфармантамі са стымуламі семантычнай групы “чалавек, асоба”:

Мы (383): 81 – людзі; 70 – сябры; 34 – разам; 22 – вы, студэнты; 20 – сям’я; 19 – я; 18 – яны; 16 – усе; 15 – група; 13 – ты; 9 – многа; 7 – дзеці; 6 – грамадства, клас; 5 – дружба, мір, народ, сяброўка,

сябруем;

МЫ (407): 89 – люди; 60 – друзья; 54 – все; 44 – вместе; 21 – я; 20 – они; 19 – вы; 17 – общество; 12 – мир, студенты, ты; 11 – народ; 9 – группа; 6 – дети, сила; 5 – подруги, программа, толпа;

Я (342): 123 – чалавек; 56 – ты; 39 – асоба; 26 – дзяўчына; 19 – мы; 14 – лічнасць; 11 – ён, сама (5 – сам), студэнт; 9 – студэнтка; 6 – дзяўчынка, добрая (2 – добры), душа; 5 – маці (2 – мама);

Я (336): 141 – человек; 54 – личность; 35 – ты; 29 – студент; 15 – мы; 14 – он; 13 – хороший (4 – хорошая); 9 – молодёц, она; 6 – сам (3 – сама), студентка; 5 – местоимение [5].

4. Адлюстраваныя “Беларуска-рускім асацыятыўным слоўнікам” міжмоўныя разыходжанні ў асацыіраванні рэдка выклікаюцца адной прычынай лінгвістычнага ці экстралінгвістычнага характару; часта для тлумачэння асаблівасцей асацыіравання трэба разглядаць некалькі прычын у сукупнасці (несупадзенне ўнутраных семантычных структур слоў-стымуляў, наяўнасць сінонімаў, канатацыйныя адцёпкі эквівалентных слоў у розных мовах, граматычныя характарыстыкі стымуляў і інш). Праілюструем гэта спектрамі ўстойлівых асацыяцый на стымулы *мяккі і крэсла* (у рускай мове адпаведна – *мягкий і стул*):

КРЭСЛА: 73 – мяккае (9 – мяккі); 68 – сядзець (1 – сяджу); 35 – тэлевізар; 21 – дыван; 19 – мэбля; 18 – мякка; 15 – вялікае; 12 – качалка; 10 – дом; 9 – кватэра, кравань; 8 – адпачынак, зручнае (1 – зручны); 7 – стол, стул (1 – як стул); 6 – накой, спіна (1 – спінка), утульнае; 5 – глыбокае, зала (2 – у зале), ложка, падушка, прыгожае;

СТУЛ: 113 – сідзець (2 – сідзіць, 1 – сяду, 1 – сідзі); 86 – стол; 21 – дрэво; 18 – дрэвянны, ножкі (4 – ножка, 2 – чатыры ножкі); 16 – жідкі; 14 – спінка (2 – со спинкой); 12 – сломанны (3 – сломан); 10 – крэсла; 9 – мебель, табуретка, удобны; 6 – крепкий, мягкий, нога (3 – ноги), предмет, табурет; 5 – отдых, пол, сідзенне (2 – сіденье), стоіць (2 – стоіць);

МЯККІ: 152 – хлеб; 51 – пух (2 – як пух), снег; 45 – ложка; 26 – дыван, 20 – падушка; 18 – цвёрды; 11 – характар; 9 – прыемны; 7 – цацка; 6 – вата, кот, пушысты; 5 – стул;

МЯГКІЙ: 78 – дыван; 54 – пух; 39 – уголок; 37 – хлеб; 25 – падушка; 21 – снег (1 – как снег), стул; 17 – характар; 12 – ковёр, крэсла; 10 – вата; 9 – удобны; 8 – ігрушка, чалавек; 7 – пушысты, твёрды, шёлк; 6 – матрац (2 – матрац); 5 – угол, шерсть.

Як мы бачым, у рускай частцы эксперыменту назіраецца люстарковае асацыіраванне стымуляў *стул – мягкий* (6 – 21), якога няма ў бе-

ларускай частцы: сярод устойлівых асацыяцый адсутнічае пара *крэсла* – *мяккі*, таму што адказ *крэсла* як устойлівы на стымул *мяккі* не сустракаецца. У той жа час у якасці ўстойлівай рэакцыі ў беларускіх анкетах на стымул *мяккі* інфармантамі быў дадзены адказ *стул*. Пэўна, для тлумачэння гэтага факта неабходна назваць дзве асноўныя прычыны. Па-першае, гэта несупадзенне ўнутраных семантычных структур слоў *крэсла* (бел. мова) і *стул* (руск. мова). Так, названы вышэй беларускі назоўнік сумяшчае ў адной гукавай абалонцы сярод іншых значэнні: “шырокі прадмет мэблі для сядзення са спінкай і падлакотнікамі” (параўн. з рускім *кресло*), “прадмет мэблі для сядзення са спінкай, але без падлакотнікаў” (параўн. з рускім *стул*), а слова *стул* падасца тлумачальнымі слоўнікамі як “дзеянне кішэчніка, спражненне”. У рускай жа мове слова *кресло* мае асноўнае значэнне “просторны стул с подлокотниками”, а *стул* сумяшчае аманімічныя значэнні “предмет мебели – сиденье на ножках со спинкой, на одного человека” і “действие кишечника, испражнение”. Па-другое, гэта зноў жа несупадзенне родавай прыналежнасці назоўнікаў *крэсла* (бел.) і *стул* (руск.) у розных моўных сістэмах: *крэсла* належыць да назоўнікаў ніякага роду, а *стул* – да назоўнікаў мужчынскага роду. Як адзначалася вышэй, род стымулу-прыметніка абумоўлівае выбар інфармантам пэўнага назоўніка ў якасці рэакцыі, накіроўваючы ўвагу носьбіта мовы ў першую чаргу на назоўнікі мужчынскага роду. Мусіць, гэтыя дзве прычыны і аказалі асноўны ўплыў на міжмоўнае несупадзенне асацыявання ў парах *мяккі* – *крэсла* і *мягкий* – *стул*.

Адзначым пры гэтым, што даныя, атрыманыя з дапамогай практычнага выкарыстання розных метадаў даследавання семантыкі, характарызуюцца пэўнай суаднесенасцю. Так, вызначыўшы па распрацаванай Ю.Д.Апрэсянам методыцы ступень узаемага ўваходжання слоў у семантычныя палі [мера ўваходжання слова А ў семантычнае поле слова В вызначаецца па формуле $M_{AB} = (p_B - 1)/N$, дзе p_B – колькасць рэакцый В на слова А, а N – колькасць удзельнікаў эксперыменту], мы атрымалі для слова “чалавек” велічыню ступені ўваходжання ў семантычнае поле слова “грамадзянін” $M = (19 - 1)/500 = 0,036$; для слова “грамадзянін” ступень уваходжання ў семантычнае поле слова “чалавек” $M = (105 - 1)/500 = 0,208$. Як мы бачым, у адносінах пары *чалавек* – *грамадзянін* вядучая роля належыць слову *чалавек*, бо ступень уваходжання “сэнсава падпарадкаванага” слова *грамадзянін* у семантычнае поле парнага стымулу на парадак вышэй. Разам з гэтым прыцягвае ўвагу той факт, што асацыяцый, якая сустракалася практычна на ўсе стымулы семантычнай групы “чалавек, асоба” як устойлівая, з’яўляецца адказ *чалавек*.

Так, на беларускія стымулы *асоба*, *грамадзянін*, *мы*, *я* і іх рускія эквіваленты *личность*, *гражданин*, *мы*, *я* дадзеныя асацыяцыя наогул з'яўляецца самай частай і займае да 30% (на бел. стымул *асоба*) усёй сукупнасці адказаў. Цікава, што слова “чалавек”, якое дало назву ўсёй сэнсавай групе, у якасці стымулу выклікала найбольшую колькасць (у межах гэтай групы) адказаў: “Беларуска-рускі асацыятыўны слоўнік” змяшчае 166 розных адказаў на гэты стымул у беларускай частцы і 197 у рускай. Пэўна, гэта сведчыць аб тым, што дадзеныя стымул у параўнанні з іншымі стымуламі акрэсленай групы валодае найбольш шырокімі магчымасцямі ў набыцці таго ці іншага канкрэтнага значэння: адсюль вынікае, што ён мае найбольш шырокае значэнне, з'яўляецца цэнтральным у азначанай групе стымулаў. У той жа час устойлівыя асацыяцыі (як у беларускай, так і ў рускай частках эксперыменту іх было налічана па 19) займаюць адносна не надта вялікую частку агульнай колькасці адказаў (у беларускай – каля 62%, у рускай – каля 50%), характарызуюцца высокай ступенню рознанакіраванасці напрамкаў разгавання. Растлумачыць высокую частотнасць асацыяцыі *чалавек* (*человек*) сярод адказаў на стымулы акрэсленай семантычнай групы і значную рознанакіраванасць асацыявання пры выкарыстанні гэтага слова ў якасці стымулу дапамагае паняцце семы як мінімальнай адзінкі плана зместу, якая з'яўляецца аперацыйнай адзінкай метаду кампанентнага аналізу. Так, вылучыўшы найменшыя адзінкі, мы можам падаць галоўнае лексічнае значэнне слоў праз некаторую сукупнасць сем. Напрыклад, для слова *брат* семамі з'яўляюцца: “чалавек”, “мужчынскі пол”, “прамая роднасць”, “кроўная роднасць”, “адно пакаленне”, “агульны бацькі”; для слова *муж* – “чалавек”, “мужчынскі пол”, “шлюбны партнёр”. Галоўнае лексічнае значэнне слова *жанчына* перадаецца як “чалавек”, “жаночы пол”; для слова *дзяўчынка* вылучаюцца семы “чалавек”, “жаночы пол”, “узрост”; для слова *доктар* – “чалавек”, “лячэнне як прафесія” і г.д. Аналізуючы прыведзеныя наборы сем, мы заўважаем, што другая і наступныя ў кожным выпадку канкрэтызуюць, удакладняюць першую, якая для слоў дадзенай групы з'яўляецца агульнай: “чалавек”. Інакш кажучы, “чалавек” для іншых названых вышэй слоў з'яўляецца архісемай, якая ўдакладняецца дыферэнцыяльнымі (відавымі) семамі [выкарыстоўваючы паняцце гіпаніміі як аднаго з асноўных відаў парадыгматычных адносін у семантычным полі, мы можам канстатаваць сугіпанімічныя адносіны паміж словамі *асоба*, *брат*, *грамадзянін*, *дзіця*, *дзяўчынка*, *доктар*, *жанчына*, *жонка*, *злачынец*, *кароль*, *муж*, *мужчына*, *поп*, *сям'я*, *салдат*, *хлопчык*, *я*, *мы*, якія ў нашым эксперыменце выконвалі ролю стымулаў; названыя словы ў дачыненні

да стымулу чалавек з'яўляюцца гіпонімамі, слова ж чалавек у гэтым выпадку суадносіцца з радавым паняццем і выступае як гіперонім]. У залежнасці ад таго, якая з відавых сем, на думку інфармантаў, з'яўляецца асноўнай, падчас эксперыменту і адбываецца асацыіраванне (параўн. адказы: чалавек – істота, грамадства, мужчына) [2;3].

5. “Беларуска-рускі асацыятыўны слоўнік” як прадстаўнік двухмоўнай асацыятыўнай лексікаграфіі можа паспяхова выкарыстоўвацца пры даследаванні комплексу агульнатэарэтычных і практычных праблем, звязаных з функцыянаваннем мовы; азначаны слоўнік мае вялікую каштоўнасць для вырашэння шэрагу пытанняў лінгва-педагагічнага і лінгва-культурнага характару дзякуючы магчымасці працягнення складанай сітуацыі беларуска-рускага білінгвізму на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь на сучасным этапе моўнага суіснавання. Праведзены намі свабодны асацыятыўны эксперымент, захаваўшы традыцыі слоўніка Кент-Розанава, даволі значна пашырыў магчымасці псіхалінгвістычнага даследавання семантыкі (слова) за кошт уключэння ў зыходныя спісы стымулаў слоў, якія раней у асацыятыўных слоўніках не сустракаліся. Складзены на выніках нашага эксперыменту і прыведзены ў Дадатку “Беларуска-рускі асацыятыўны слоўнік” з’яўляецца двухмоўным асацыятыўным слоўнікам значнага аб’ёму, створаным у Беларусі на беларуска-рускім моўным матэрыяле напрыканцы XX стагоддзя, і яго шматмоўны характар дазваляе не толькі разглядаць моўныя праблемы паасобку (з той прычыны, што моўныя сістэмы не з’яўляюцца поўнаасцю незалежнымі адна ад адной, а знаходзяцца ва ўзаемадзеянні, такі падыход з’яўляецца некалькі аднабаковым), але і высвятляць законы суіснавання моў ва ўмовах песнага білінгвізму, іх агульныя рысы і адрозненні [4].

СПІС ПУБЛІКАЦЫЙ АЎТАРА ПА ТЭМЕ ДАСЛЕДАВАННЯ:

1. Папейка А.А. Адлюстраванне асацыятыўных сувязей некаторых назваў асоб // Веснік БДУ. Серыя 4. Філалогія, Журналістыка, Педагогіка.— 1999, № 3.— С. 55–58.
2. Папейка А.А. Параўнанне спектраў лексічных асацыяцый некаторых слоў у беларускай і рускай мовах // Веснік БДУ. Серыя 4. Філалогія, Журналістыка, Педагогіка.— 2000, №2.— С. 60–63.
3. Папейко А.А. Ассоциативный словарь: личные имена и проблема присвоения названий // Актуальные проблемы исследования языка и речи: Материалы международной научной конференции молодых ученых / Бел. гос. пед. ун-т им. М.Танка, 3–5 ноября 1998 г. Часть III.— Мн., Изд-во БГПУ, 1998.— С. 94 – 97.
4. Папейко А.А. Новый ассоциативный словарь: принцип построения и предполагаемая проблематика // Vocabulum et vocabularium. Сборник научных трудов по лексикографии / Под ред. В.В.Дубичинского.— Харьков: Харьковское лексикографическое общество, 1998.— С. 116–117.
5. Папейко А.А. Свободный ассоциативный эксперимент: 100 вербальных реакций на стимулы “я” и “мы” // Валентностная грамматика в структурном и коммуникативном аспектах и ее выразительные возможности в языке и речи: Тезисы докладов научной конференции / Могилевский гос. ун-т им. А.А.Кулешова, 14–15 октября 1998 г. Часть I. Могилев, 1998.— С. 37–38.
6. Папейко А.А. Свободный ассоциативный эксперимент: вербальные реакции и социальное окружение информантов // Язык и социум: Материалы III международной научной конференции / Бел. гос. ун-т, филологич. ф-т, 4–5 дек. 1998 г.— Минск: Изд-во БГУ, 2000.— С. 347–349.

РЭЗЮМЭ

Папейка Анатоль Анатольевіч

“Лексічныя асацыятыўныя палі ў беларускай і рускай мовах”

Лексічная сістэма, свабодны асацыятыўны эксперымент, асацыятыўны слоўнік, стымул, міжмоўныя эквіваленты, вербальная рэакцыя, напрамак асацыявання, спектр лексічных асацыяцый, асацыятыўнае поле, люстарковая асацыяцыя, рэмінісцэнтная асацыяцыя, ступень уваходжання слова ў семантычнае поле іншага слова, парадыгматычныя і сінтагматычныя асацыяцыі, семантычная група, эквівалентнасць асацыявання.

Аб’ект праведзенага даследавання – лексіка беларускай і рускай моў (на прыкладзе некаторых яе фрагментаў). Прадметам даследавання з’яўляюцца асаблівасці яе сістэмнай арганізацыі ў свядомасці носьбітаў азначаных моў.

Асноўная мэта дадзенай працы заключана ў высвятленні і фіксацыі ўстойливай асацыятыўнай нормы беларускай і рускай моў пры адлюстраванні ў ёй міжмоўнай спецыфікі слоў, выкарыстаных у якасці стымулаў.

Асноўныя метады даследавання: псіхалінгвістычны (методыка свабоднага асацыятыўнага эксперыменту), статыстычны (падлік частаты вербальных рэакцый у асацыятыўным полі стымулу), кампанентнага (вылучэнне найменшых элементаў лексічнага значэння) і параўнальнага (супастаўленне даных па фрагментах лексікі беларускай і рускай моў, адлюстраваных у выніковым слоўніку эксперыменту) аналізу.

Навізна, навуковая значнасць працы заключаюцца, па-першае, у атрыманні даных па нормах асацыявання для носьбітаў беларускай і рускай моў на сучасным этапе развіцця моўнай сітуацыі на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь; па-другое, у высвятленні адрозненняў норм рэагавання разнамоўных інфармантаў і семантыкі лексічных адзінак дзвюх моўных сістэм (беларускай і рускай) пры міжмоўным супастаўленні; па-трэцяе, у пашырэнні магчымасцей псіхалінгвістычнага даследавання семантыкі за кошт увядзення ў зыходныя спісы стымулаў шэрагу новых для падобных эксперыментаў слоў.

Атрыманыя даныя дапамагаюць у даследаванні дынамічных змен семантыкі (слова), пры складанні слоўнікаў іншых тыпаў, у практыцы перакладу тэкстаў, пры распрацоўцы вучэбнай і метадычнай літаратуры, магчыма іх выкарыстанне ў галіне псіхадыягностыкі, клінічнай псіхатэрапіі, крыміналістыкі.

РЕЗЮМЕ

Папейко Анатолий Анатольевич

“Лексические ассоциативные поля в белорусском и русском языках”

Лексическая система, свободный ассоциативный эксперимент, ассоциативный словарь, стимул, межъязыковые эквиваленты, вербальная реакция, направление ассоциирования, спектр лексических ассоциаций, ассоциативное поле, зеркальная ассоциация, реминисцентная ассоциация, мера вхождения слова в семантическое поле другого слова, парадигматические и синтагматические ассоциации, семантическая группа, эквивалентность ассоциирования.

Объект проведенного исследования – лексика белорусского и русского языков (на примере некоторых ее фрагментов). Предметом исследования являются особенности ее системной организации в сознании носителей названных языков.

Основная цель данной работы заключается в выяснении и фиксации устойчивой ассоциативной нормы белорусского и русского языков при отражении в ней межъязыковой специфики слов, использованных в качестве стимулов.

Основные методы исследования: психолингвистический (методика свободного ассоциативного эксперимента), статистический (подсчет частоты вербальных реакций в ассоциативном поле стимула), компонентного (выделение наименьших элементов лексического значения) и сравнительного (сопоставление данных по фрагментам лексики белорусского и русского языков, отраженных в итоговом словаре эксперимента) анализа.

Новизна, научная значимость работы заключается: во-первых, в получении данных по нормам ассоциирования для носителей белорусского и русского языков на современном этапе развития языковой ситуации на территории Республики Беларусь; во-вторых, в выяснении отличий норм реагирования разноязычных информантов и семантики лексических единиц двух языковых систем (белорусской и русской) при межъязыковом сопоставлении; в-третьих, в расширении возможностей психолингвистического исследования семантики за счет введения в исходные списки стимулов ряда новых для подобных экспериментов слов.

Полученные данные помогают в исследовании динамических изменений семантики (слова), при составлении словарей других типов, в практике перевода текстов, при разработке учебной и методической литературы, возможно их использование в области психодиагностики, клинической психотерапии, криминалистики.

SUMMARY

Anatoly A. Papeiko

"Lexical associative fields in Belarussian and Russian languages"

Lexical system, free associative experiment, associative vocabulary, stimulus, interlinguistic equivalents, verbal reaction, direction of associativity, specter of lexical associations, associative field, mirror association, reminiscent association, extent of word penetration into the semantic field of another word, paradigmatic and syntagmatic associations, semantic group, adequacy of associativity.

Object of the research is vocabulary of Belarussian and Russian languages (based on some of its fragments). Subject of the research are peculiarities of its systematic organization in the minds of those who speak the above mentioned languages.

The main aim of the research is to find out and fix stable associative norms of the Belarussian and Russian languages as reflected in the interlinguistic specifics of the words, used as stimuli.

The main methods of the research are: psycholinguistic (free associative experiment), statistic (calculation of the verbal reaction frequency in the associative field of the stimulus), component (singling out of the smallest elements in lexical meaning) and comparative (comparing vocabulary fragments of the Belarussian and Russian languages, as reflected in the final vocabulary of the experiment) analysis.

The novelty and scientific value of the research is as follows: a) new data was received on the norms of associativity for Belarussian and Russian speakers at present stage of the linguistic situation in Belarus; b) differences in reaction norms for speakers of the above languages and in the semantics of the lexical units in the two language systems were singled out in the process of interlinguistic comparison; c) possibilities of psycholinguistic research of semantics were increased due to introduction into the initial stimuli lists of the words, new for this kind of experiment.

The obtained data will help in researching the dynamic changes in the semantics of words, in composition the vocabularies of other types, in translating texts, in preparing study materials; they can be used in the sphere of psychodiagnostics, clinical psychotherapy and criminalistics.

